

נשיא ופדגוג: לאָזרו קָרדנס דֶל רִיו

תקציר: המאמר שלפנינו יעסוק באחד המדינאים הבולטים בהיסטוריה המקסיקנית המודרנית, שכיהן כנשיאה של הרפובליקה בשנים 1934-1940, לאָזרו קרדנס דל ריו (Lázaro Cárdenas del Rio; 1895-1970). קרדנס היה בראשית דרכו לוחם, ואחר כך גנרל של דיביזיה בצבא המהפכני המקסיקני. בשנים הללו, כשהוא עדיין צעיר לימים, עיצב קרדנס חזון של חברת מופת מקסיקנית המבוססת על אידאלים דמוקרטיים-קואופרטיביים, סולידריים ומודרניסטיים, כמו שהללו נוסחו בחוקה המקסיקנית שחתמה את המאבק המהפכני הקשה ועתיר הקורבנות של השנים 1910-1917. לכך אכן הקדיש קרדנס את חייו מרגע שפשט את סגינו ב־1928 ועד מותו ב־1970. המיוחד בפועלו היה הרציונל הפציפיסטי לעילא שעליו בנה קרדנס את חזונו, והאופן המופנם, הדיאלוגי, מלא באהבת האדם, שלאורו עבד בשדה הפוליטי ובהמשך בשדה האזרחי כדי להגשימו. בתוך כך יצר קרדנס סוג חדש של מדינאות, שאבקש לכנות כאן "פדגוגית". למדיניות זו, על התגבשותה ועל מימושה במציאות, יוקדש המאמר. אחת ממטרותיו תהיה הניסיון לבחון את השאלה אם אפשר ששני מושגים כה סותרים – פוליטיקה ופדגוגיה – ישתפו פעולה בבניינה של חברה, בלא שהפוליטי ישתלט על הפדגוגי ויעשהו קרדום לחפור בו.

מילות מפתח: מקסיקו, מהפכה מקסיקנית, לאָזרו קרדנס, פדגוגיה פוליטית, מרד כריסטרי, כריסטרוס, רפורמה אגררית, חינוך סוציאליסטי, הלאמת תעשיית הנפט.

פתיחה

המאמר שלפנינו יבקש לעסוק בפדגוג. באדם שהיה אמנם נשיא רפובליקה ואיש פוליטי, אולי אף פוליטי מאוד, ובכל זאת פדגוג. איש אוהב אדם ואוהב שיחה עם בני אדם, ולעולם, ויהיו אלה רגעי אופוריה או משבר, שיחה הרואה למרחוק, הנטועה בחזון: חזון בנייתה של חברת מופת. המאמר לא יהיה ביוגרפי אפוא. הוא גם לא יהיה היסטורי במובן הרגיל, הכרונולוגי או הפרשני-תמטי של המילה. המאמר יבקש בפשטות לעקוב אחר דרך עבודתו של מדינאי שהוא פדגוג: לבחון את הנסיבות שבעטיין גדל ומתגבש אדם שכזה; לבחון כיצד הוא פועל; לעמוד על הנושאים שבהם הוא ממקד את פועלו וכיצד כל אלה משתזרים ברקמת חזונו; לשאול אם היה בה, בפדגוגיה זו, די כדי להפוך עקוב למישור; אם לא הייתה כאן אחרי הכול בחינת זרועה הארוכה של הפוליטיקה.

למרות האהדה ההיסטוריוגרפית הכללית לפועלו של קרדנס יש אסכולה ביקורתית

שאמנם ראתה בו איש נעים הליכות ומתון, אך בה בעת גם מניפולטור מוכשר, אנטי-נוצרי להכעיס, חומס קרקעות שיטתי ופופוליסט. אדם שידע בחושיו החדים למצב את עצמו נכון בתוך המהלך המהפכני, בלי שהובילו למרחבים דמוקרטיים אמיתיים, אלא למרחבים פופוליסטיים או קאודייליסטיים (caudillismo), כמו שהם מכונים בשיח הלטינו-אמריקני.¹ מנהיג שייתכן ששאף להשיג הרבה, אך הותיר את המהפכה באמצע הדרך כמהלך ריכוזי, בירוקרטי וקסיקיסטי (casiquismo), כלומר, מניפולטיבי וצר מידות על פי אותו השיח.² אכן, למי שעוסק בקרדניזם קל לזהות את מגבלותיה של עבודתו.³ בעיני אלה, ובעיקר הביקורתיים שבהם, אין כלל ספק שקרדנס עשה הכול מטעמים פוליטיים.⁴ לראיה הם מציינים את העובדה שזיכרונותיו, שהועלו על הכתב בדקדקנות כמעט יום-יום, עברו עריכה קפדנית כדי לשוות לבעליהם קלסתר חיובי, כמעט מקודש.⁵

אני עצמי אינני סבור כך. למרות העריכה שעברו זיכרונותיו של קרדנס (בכמה מקרים, כך נראה, מטעמים של צנעת הפרט) נותרו אינספור מסמכים גולמיים הקשורים בו – תיקי חקיקה, תיקים ממשלתיים, נאומים, דיווחים, מכתבים, עדויות בכתב ובעל פה – שלא עברו כל עריכה, ובהם גם היבטים "עוינים" מבחינתו של מושא כתיבתנו. הרוח הרוחשת ברבים מאלה היא של מנהיג נעים הליכות, פוליטי מאוד אך בה בעת שקול ודיאלוגי ביותר הן ברגעי הסכמה והן ברגעי מחלוקת. מנהיג שאימץ דרך מכבדת וכנה במגעיו עם

1 J. Basurto, *Cárdenas y el Poder Sindical*, México: Era, 1983, pp. 111–113; A. Córdova, *La Política de Masas del Cardenismo*, México: Era, 1987, pp. 167–176; I. Semo, *El Cardenismo Revisado: La Tercera vía y Otras Utopías Inciertas*, en: M. M. Machinnon y M. A. Petrone (comps.), *Populismo y Neopopulismo en América Latina*, Buenos Aires: Universidad de Buenos Aires, 1999, pp. 231–237

2 A. Anguiano, *El Estado y la política obrera*, México: Era, 1991, pp. 138–139

3 J. Gladhill, *Casi Nada: Capitalismo, Estado y los Campesinos de Guaracha*, Zamora: El Colegio de Michoacán, 1993; A. A. Bantjes, *As if Jesus Walked on Earth: Cardenismo, Sonora, and the Mexican Revolution*, Wilmington, Delaware: SR. Books, 1998; B. Fallow, *Cárdenas Compromised: The Failure of Reform in Postrevolutionary Yucatán*, Durham & London: Duke University Press, 2001

4 V. A. Equihuha, *Lázaro Cárdenas: Su Feudo y la Política Nacional*, México: Editorial Referencias, 1989; M. Becker, *Setting the Virgin on Fire: Lázaro Cárdenas, Michoacán Peasants, and the Redemption of the Mexican Revolution*, Berkeley: University of California Press, 1995

5 בפגישה אקראית עם בני משפחתו של קרדנס בנמל התעופה הלאומי של מקסיקו ב-2001 הציעה לי בת אחיו דאמסו (Dámaso) להציץ בארכיון האישי של המשפחה, האצור בביתה בגוואדלחרה. לאחר היוועצות עם ידידי ההיסטוריונים במקסיקו הבנתי שהדבר לא יתאפשר. הם זעמו כל כך על ההצעה, שמעולם לא הוצעה להם, שהרגשתי שתהיה זו התנשאות מצדי להיעתר לה. מעטים הם המדינאים שהותירו אחריהם ארכיון שלם של ניירות העבודה שעברו תחת ידם במהלך כהונתם, ואף לא השקיעו דקה בעריכתם. קרדנס לא היה מאלה.

בני פלוגתא בדרך להבנייתה של תרבות פוליטית שנוכל לכנותה "גרמשיאנית". תרבות פוליטית דיאלוגית החותרת אלי הגמוניה, אך מבקשת להציג מופת פוליטי-פדגוגי של ניהול מדינה מהפכנית מחויבת לאידאליים אנושיים נשגבים ברוח חוקת המדינה, הנתפסת כמסמך מחייב במובנו הקראי ממש.

קשב ואהבת אדם

לאזרו קרדנס דל ריו, "הספינקס" כמו שכינהו, היה שתקן מטבעו. איש של קשב. קשב מיוחד לקולות שבאו מלמטה. אשתו, דונה אמליה דה סולרסנו (Solórzano), אמרה עליו בריאיון עמה בשנת 2005 ש"הייתה לו סבלנות ואורך רוח עצומים [...] תמיד אמר שיש לדעת כיצד להקשיב, משום שבאופן הזה אפשר ללמוד המון".⁶

קרדנס אהב אנשים. בראש ובראשונה אנשים פשוטים, קשי יום. "אבא לאזרו?" (Tata Lázaro) הם כינהו בחיבה. כאשר יצא לבקרו במסעותיו האינסופיים הקפיד שלא להודיעם על בואו, "שמא יבשלו לכבודו את אחרונת התרנגולות שברשותם", כך נהגו לומר. ומשום שהרבה להיעדר ממשרדיו בשל ביקוריו התכופים בכפר, היו מתלוצצים בבירה על חשבונו בשאלה ה"תמימה" הבאה: "היכן הנשיא? אה! הוא בהרים, מלמד את הילידים לגדל בצל...".⁷ הגישה המחנכת, הרואה על פי טבעה למרחוק, הופיעה מוקדם בחייו. כשהיה מפקד זוטר במלחמת האזרחים העקובה מדם שפרצה בלב לבה של מהפכת 1910-1917, אימץ גישה שאותה תיאר הביוגרף שלו, ויליאם טאונסנד (Townsend), אנתרופולוג ופילולוג נודע בפני עצמו, במילים: "חייל ופציפיסט בתוך האנדרלמוסיה".⁸ "בעוד שמפקדים-מנהיגים אחרים הוציאו להורג אלפי אסירים בימים הסוערים של המהפכה", כתב טאונסנד, "קרדנס מעולם לא שלח אדם כלשהו לגרדום. אף שהיה גנרל צעיר מאוד, ידע להפעיל שיקול דעת פוליטי לשם השגת אמונם של יריביו, ביודעו שיום אחד יגיע השלום, ובצלו יהיה על המקסיקנים לחיות באחוזה (en concordia)".⁹

היכן ומתי עוצבה אתיקה מנהיגותית זו קשה לדעת במדויק. היה בה ללא ספק משהו מבית. בית ליברלי ומתון שחינך לאורך רוח ולאהבת אדם בתוך נוף פוליטי אוטוריטרי, שהתקיים במדינה בניגוד לרוח הליברלית-השמרנית של חוקת 1856. היו באתיקה זו, דומני, עקבותיו של מפגש טראומטי עם קבוצות איכרים ואינדיאנים שטבחו אלה באלה כמגויסים

6 F. Pergil, Amalia Solórzano: Madre de Acogida, *El País Semanal*, 13.11.2005, p. 4: <http://webs.uvigo.es/pmayobre/textos/varios/amalia.doc> (כל התרגומים במאמר זה הם של המחבר, אלא אם כן צוין אחרת; אוחר לאחרונה 14.1.2014).

7 W. C. Townsend, *Lázaro Cárdenas, Demócrata Mexicana*, México: Girjalbo, 1954, p. 25

8 שם, עמ' 51.

9 שם, עמ' 63.

משני צדי המתרס המהפכני: מצד אחד, מחנה ה"ועידה" (Convención), כמו שנקראו אנשי פרנסיסקו פנצ'ו וילה (Villa), ואנשי המנהיג האינדיאני אמיליאנו ספטה (Zapata), שחברו להם יחדיו; ומצד שני, המחנה שכונה את עצמו "קונסטיטוציוני" (Constitucionalista). מחנה זה ניצח ביריבות הפנימית בין המהפכנים לבין עצמם (את המשטר הישן, האויב המשותף של השניים, הם הביסו כבר בקיץ 1914), ואליו השתייך קרדנס למן 1913.¹⁰ גישה זו עוצבה, כמו שמעידים מכתביו לידידיו, גם לנוכח חזיונות קשים של התעמרות חברות הנפט הזרות בילידים המקומיים חסרי הישע ונעדרי הגיבוי הפוליטי. חברות אלו פעלו כאדונים הכול יכולים של אזורי ההפקה הנרחבים של מזרח המדינה, שעל אחדים מהם הופקד בשנים 1925-1928 כמושלו הצבאי של מחוז הואסטהקה (Huasteca). מכל מקום, נראה שעם כניסתו של קרדנס לחיים הפוליטיים ב-1928, כמושלה הנבחר של מדינת מיצ'ואקן, כבר הייתה אתיקה זו מעוצבת. במכתבו לציבור המיצ'ואקני בינואר 1928, ערב פתיחתה של מערכת הבחירות לתפקיד המושל, הבטיח להתמסר כל כולו "למיזוג הטוב הפרטי עם הטוב הקולקטיבי" ולפעול לכינונה של חברה מקומית מתוקנת ברוח השוויון, הצדק והסולידריות.¹¹

התחייבות זו לא נאמרה בחלל ריק. היא נשענה על הבטחה מהפכנית כוללת שניתנה ל"נחותים" (los de abajo) בחוקת 1917. חוקה מתקדמת זו, שחתמה את המהפכה, הכריזה על משטר בחירות קפדני שבו לאיש לא יותר לכהן פעמיים באותה משרה; על מערכת זכויות אדם ואזרח מופלגות; על בעלות האומה על כלל העושר הקרקעי והתת-קרקעי והענקת אדמות חינם לכל מי שפרנסתו מן החקלאות; על זכויות עובדים ושכר מינימום מחייב; על חופש התארגנות מקצועי ופוליטי בכל הרמות; על הפרדה מוחלטת של דת ומדינה והגנה מפני אימת הכמרים והכנסייה; ועל חינוך ממלכתי חופשי על כל רמותיו במימונה המלא של המדינה.¹² המניפסט גם ביטא, בין השורות, הכרעה להחיות את מפעל השיקום הממלכתי הזה, שמאז יצא לדרכו ב-1917 התנהל בכבודת לנוכח מחלוקות פנימיות

10 שם, עמ' 56-57; L. Cárdenas, Declaración en Comitán, Chiapas (26 de Febrero de 1934), en: L. Cárdenas, *Ideario Político*, México: Era, 1984, p. 167; E. Ginzberg, *Lázaro Cárdenas, Gobernador de Michoacán*, Zamora y Morelia: El Colegio de México, Universidad Michoacana de San Nicolás de Hidalgo, 1999, p. 205, nota 3

11 Lázaro Cárdenas, Manifiesto del General Lázaro Cárdenas al Pueblo de Michoacán (Villa Cuauhtémoc, Ver., 10.1.1928), en: *Palabras y Documentos Públicos de Lázaro Cárdenas 1928-1970*, Tomo I, Mexico: Siglo Veintiuno Editores 1978, pp. 85-86

12 A. T. M. Cota, El Cardenismo: Una Memoria que Miró Hacia Adelante, en: M. Tonatiuh, Águila M., A. Enríquez Perea (coords.), *Perspectivas Sobre el Cardenismo: Ensayos Sobre Economía, Trabajo, Política y Cultura en los Años Treinta*, Azcapotzalco: Universidad Autónoma Metropolitana, 1966, p. 17

בגוף המשטר המהפכני עצמו, והתחייב לנקוט פוליטיקה של שיחה ושכנוע בלבד: שיחה עם ידידים ועם יריבים – ויהיו אלו חריפים, מסוכנים ואלימים ככל שיהיו; שיחה עם שועי עולם ועם אנשים פשוטים שבפשוטים; שיחה שתבנה גשר של הבנה, אחריות ושותפות גורל בין המדינה ובין הציבור היושב בה.¹³ מנקודת זמן זו ועד מותו באוקטובר 1970 היה קרדנס נאמן באורח מוחלט להכרעתו זו, והציב את נוכחותו הפיזית האישית, את מילתו, את אורח חייו האסקטי, את אוזנו הכרויה ואת שתיקתו לכל איש. לכל אלה צירף דינמיות ביצועית גדולה, שהפכה את הבטחות המהפכה ואת חוקתה למציאות.

כדי לעמוד על גישה זו ולפענח את צפונותיה ואת קשייה אבחן ארבע אפיזודות בולטות מחייו הפוליטיים של קרדנס כמושל מדינת האם שלו (1928-1932) וכנשיא הרפובליקה (1934-1940). לאלה אוסיף אזכור מאפיין אחד של המהלכים שביצע לאחר תום עבודתו הפוליטית כמתאם ראשי של כלל גורמי הפיתוח האזורי – "האינטגרלי", כמו שכינו אותו אז (הכוונה לפיתוח תשתיתי, חברתי-כלכלי, סביבתי ותיירותי כולל), של אגן נהר טהונטפק (Cuenca del río Tehuantepec), המשתרע על פני 10,000 קילומטר רבוע (1947-1958), ואגן נהר בלסס (Cuenca del río Balsas), המשתרע על פני 123,000 קילומטר רבוע (1962-1970). אגני נהרות אלה חוצים כעשר מדינות במרכז מקסיקו ובדרומה. דרך אלו ננסה לקבוע מה היה הכוח המניע להתנהלותו: הומניזם ופציפיזם מתוך הכרה, או שמא מדינאות מתוחכמת שביקשה להפעיל את האמצעים היעילים ביותר כדי לבסס סמכות בתוך שדה כוח אידאולוגי ופוליטי רוחש?¹⁴ ברי שקרדנס חשב גם על אמצעים, שהרי אחרי הכול היה איש פוליטי. אולם לאן באמת חתר – זו השאלה המעניינת כאן לטעמי. זו עשויה, דומני, להעניק לנו כמה תובנות על ייחודיותו של האיש, שצמח בלב לבה של מאפליה מהפכנית אלימה ביותר, והצליח לכונן בתוך תוכה אתיקה של מתינות פוליטית, של עידוד ושל טיפוח אדם, מוסדות וחברה, שנגדיר כאן "אתיקה פדגוגית".

13 את המושג "גשר" שאלתי כמובן מפיליפ קוריגן ודרק סויר: P. Corrigan & D. Sayer, *The Great Arch: English State Formation as Cultural Revolution*, Oxford: B. Blackwell, 1985

14 לקרדנס היו קשיים עצומים בביסוס שלטונו לנוכח האופוזיציה שהציב לו כל העת האיש החזק של הפוליטיקה המקסיקנית של תקופתו, פלוטרקו אליאס קייס (Calles), בעבר פטרונו של קרדנס שחשב שיוכל לחלוש דרכו על מקסיקו, הגם שנשיאותו תמה כבר ב-1928. בסופו של מאבק בין השניים הצליח קרדנס להביא ליציאתו של קייס לארצות הברית ב-1935. ראו: J. W. E. Dull, *Yesterday in Mexico: A Chronicle of the Revolution, 1919-1936*, Austin, Texas: University of Texas Press, 1967, pp. 640-646; T. Medín, *El Minimatismo Presidencial: Historia Política del Maximato, 1928-1935*, México: Ediciones Era, 1983, pp. 151-158; T. Medín, *Ideología y Praxis Política de Lázaro Cárdenas*, México: Siglo XXI Editores Mexico, 1987, pp. 68-69

פוליטיקה פדגוגית מהי?

פדגוגיה היא עמדה של טיפוח. עמדה המעמידה את המטפח כשליח מטעמו של מופת מוסרי-אנושי מול חברה שהוא מבקש להכשיר למלא את ייעודה במסגרתו. כלי העבודה הם לעולם דיאלוגיים, ועל כן בעלי שולי התנהלות רחבים. הדיאלוג מצדו מחייב גישה אמפתית, רגישה וסובלנית, המבקשת לכונן אמון. הפדגוגיה היא הצד המנוגד לסמכות, אף שאיננה מבטלת אותה כליל. מינונה הוא שיקבע אם לפנינו מעמד פדגוגי או סמכותני. רק פדגוגיה תוכל לגייס חברה להסכמה לתוכנו של המופת ולשותפות מרצון במסע אליו. הצו הסמכותני, יהיו מופעיו יופימיים ככל שיהיו, לא יוכל לכך. "הילד" (ובהשאלה האדם בכלל), הסביר יאנוש קורצ'אק, "הוא יצור תבוני היודע יפה את הצרכים, הקשיים והמכשולים של חייו". על כן "לא פקודות כי אם הדברות טובות טעם, אמונה בניסיון, שיתוף פעולה וחי יחד"¹⁵ הם שיובילוהו להגשמת אנושיותו – השלב הראשון בדרך אל המופת או השלמות. פוליטיקה היא שדה של כוח. היא מנגנון של צבירת כוח אגב שימוש בכלים רעיוניים, אידאולוגיים, מוסדיים, משפטיים ואחרים, המעמידים אותה לכאורה בסתירה לפדגוגיה. עם זאת, גיוס קבוצות למסגרת פוליטית מוגדרת ולאידאלים שלה (ולכל מסגרת פוליטית תפיסת עולם ואידאלים משלה) מחייב משא ומתן ושיח, שביסודו מערך של תן וקח ותפירת הסדרים מותאמים על פי מאפייני השותפים והאינטרסים שלהם בתוך המכלול הפוליטי. גם הטוטליטריים והקיצוניים שבמשטרי הסמכות הידועים נאלצו לקיים משא ומתן בין גורמי הכוח בחברה. ואם עסקינן בשיח, ברי שנמצא בו קשב, הבנה, בניין אמון והסכמה, או, במילים אחרות, יסודות של פדגוגיה. הסבירות שנמצא יסוד מעין זה תהיה גבוהה יותר כאשר מדובר בחברות בשינוי, בחברות חדשות או פוסט-מהפכניות הנמצאות בתהליכים של עיצוב או בנייה מחדש. קשיי השינוי ומורכבות תהליכיו יחייבו פיתוחן של "פואמות פדגוגיות" רוויות השראה ועתירות חזון שיפעימו את החברה ויגייסוהו אל המסע רב ההקרבה (לעתים גם הקורבנות) לעבר עתידה המופתית.

מקסיקו המהפכנית הייתה חברה בשינוי. חוקת 1917 הבטיחה סדרה של רפורמות מרחיקות לכת בכל תחומי החיים, שהיו אמורות לכונן חברה לאום שוויונית וצודקת, אלא שמימושן התמהמה. מכשולים אינספור – משפטיים, תחיקתיים, ארגוניים, דתיים, אתניים ומדיניים – עמדו על דרכן. בנסיבות אלו צריך היה לגבש מדינאות אחרת, בעלת תושייה ומחויבות מוחלטת לחברה כמכלול ולכל אחד מרכיביה בנפרד. מדינאות שתוכל להתרומם מעל ים המגבלות הזו ובו בזמן גם להתמודד עמו. נראה שלכך בדיוק נרתם קרדנס. בשלבו תודעת שליחות עם דפוס תקשורת דיאלוגי ואינטימי, ועם חזון של חברה מופת, הוא כונן

15 ' קורצ'אק, כתבים, חלק א (מפולנית: יונת ואלכסנדר סנד), ירושלים: יד ושם והקיבוץ המאוחד, 1998, עמ' 364-365.

סוג של פוליטיות (או אולי נכון יותר לומר מדינאות) פדגוגית. להלן אבקש להציג את הדברים לעומקם מתוך גישה שאיננה מתעלמת מן הביקורת. כמו שציינתי לעיל, אמקד את הדיון בארבעה תחומי פעולה בלבד, שונים בתכלית זה מזה, מתוך הרבים שבהם היה קרדנס מעורב כמושל, כנשיא וכאזרח: שיכון המרד הנוצרי של השנים 1926-1929 במדינה המהפכנית; טיפוח מה שכונה "מוסד הביקורים" אצל עניי הכפר ואיכריו (אלה שקרדנס לימדם לגדל בצל...), ואצל פעיליו הפוליטיים; המסע להלאמת תעשיית הנפט הלאומית; והאחרון, טיפוח "החינוך הסוציאליסטי" החילוני, העמלני והפתוח ברוח דיואי ומקרנקו גם יחד. שונותם הגדולה של התחומים שבחרתי תוכל להצביע על אחדות קווי הפעולה, ולאורם אבחן את עבודתו של האיש והמנהיג.

עבודת שכנוע: שיכון המרד הנוצרי (כריסטרי) במיצ'ואקן

נראה שלא היה כמו המרד הנוצרי כדי להעמיד במבחן את גישתו הפדגוגית של קרדנס.¹⁶ המרד, שנפל לפתחו של קרדנס ממש בראשית דרכו הפוליטית, הוכרז בעקבות החלטת הממשל המרכזי מאוגוסט 1926 להפעיל את סעיף 130 של החוקה, שקרא להפרדת הדת מן המדינה, לצמצום מספר הכמרים הפעילים ולרישומם כעוסקים מורשים של המדינה. ואם לא יריות אז מה נותר? לפי *El Universal Gráfico* נותרה "עבודת שכנוע". העיתון הנפוץ הזה כינה אותה "מהלך מבריק", והיא שהביאה בסיכומו של דבר לסיום המרד הנוצרי במיצ'ואקן, המרחב השני בחשיבותו של המרד, ללא שפיכות דמים, והשיב את החיים במדינה זו למסלולם.¹⁷ כיצד פעלה "עבודת השכנוע"?

עם כניסתו לתפקידו כמושלה הצבאי של מיצ'ואקן בשלהי 1928, לאחר שנבחר בקיץ אותה שנה למושלה האזרחי של המדינה, הודיע קרדנס למורדים בגזרתו שהוא מוכן להידיין עמם בכל נושא וללא תנאים מוקדמים. הודעתו עשתה לה כנפיים, ומורדים החלו להגיע

16 בנושא זה דן בהרחבה מאמרי: E. Ginzberg, Una Labor de Convencimiento: La Culminación de la Guerra Cristera en Michoacán, en: J. Preciado Zamora y S. Ortoll (coeds), *Los Guachos y los Mochos: Once Ensayos Cristeros*, Morelia, Mich: Jitanjáfora Morelia Editorial, Red Utopía, A.C., 2009, pp. 171-196

17 Se ha Logrado ya la Rendición de Todos los Rebeldes en Michoacán, *El Universal Gráfico*, Enero 4 de 1929; Carta de L. Cárdenas a F. J. Múgica, Mayo 24 de 1928, en: Correspondencia Entre Lázaro Cárdenas y Francisco José Múgica Desde 1928 a 1939, *Desdeldiez*, Centro de Estudios de la Revolución Mexicana Lázaro Cárdenas (CERMLC), Julio de 1985, p. 109; J. Meyer, *La Cristiada*, 13 Edición, México: Siglo XXI Editores, I, 1991, p. 258; Rendición de mas Rebeldes en Michoacán: Simón Cortés Vieyra, uno de los Jefes de Alzados se Sometía al Gobierno Federal, *Excelsior*, Enero 31 de 1929

למטהו הצבאי כדי לשטוח בפניו את טענותיהם.¹⁸ קרדנס ישב ימים, פשוטו כמשמעו, האזין ולמד, ברוח עדותה של דונה אמליה דה סולרסנו, את הסוגיה שלפניו.¹⁹ בינואר 1929 העביר הודעה למפקד המורדים בצפון-מזרח המדינה, סימון קורטס (Córtez), מהפכן עז רוח ונודע בעברו ועתה מורד נוצרי (כריסטרו – *cristero*) שהתקשה לקבל את התביעה האנטי-קלריקלית של החוקה, שהוא מוכן לפגוש בו בכל מקום שהלה יבחר. קורטס אישר את הפגישה ונקבע מקום ומועד. בראשית פברואר נטל קרדנס את רכבו, כשהוא מלווה בנהגו ובקציין מטה נוסף, ונסע למטהו של קורטס בעיירה הררית מבודדת ששמה חסוס דל מונטה (Jesus del Monte). במקום המתין קורטס עם אנשיו. השניים פנו לגן העיירה הניצב במרכזה, התיישבו על ספסל אבן ושוחחו. בעקבות שיחתם, שתוכנה לא נודע, החליט קורטס להניח את נשקו. בתוך ימים הוא השיג את תמיכת אנשיו בהסדר שנרקם עם קרדנס בדבר הצטרפותו עם אחדים מאנשיו לז'נדרמריה המדינתית תמורת השבת חופש פעולה דתי מסוים.²⁰ הכרעתו הייתה קשה. החירות שנטל לעצמו לסכם דבר עם קרדנס העלתה את חמתה של "הליגה הלאומית להגנת החירות והדת" (La Liga Nacional de la Defensa de la Libertad Religiosa), שניהלה את המאבק הנוצרי בכל הרפובליקה וביקשה לשמר מדיניות תגובה פשרנית הרבה פחות לחיזורי השלום של קרדנס.²¹ אולם קורטס לא ויתר והפך את התקדים לסדרה של פשרות אחרות, שהמכריעה שבהן התחוללה בלב לבו של המאחז הנוצרי המורד במחוז קואלקומן (Coalcomán).

בקואלקומן, מחוז פריפריאלי הררי שמרני ואדוק ביותר, התנהל מאבק עיקש במיוחד, שעד ראשית 1929 הצליח לנטרל את כל המהלכים הצבאיים שכוונו נגדו. כאן הפעיל קרדנס, שהופקד על צבא גדול ומצויד היטב, מהלך אחר. הוא תפס באקראי כמה כריסטרוס, נטל מהם את רוביהם הנושנים ומסר להם רובים חדשים תמורתם. אחר כך ביקשם שישובו לבתיהם אך ישתמשו בנשקם החדש למטרות הגנה עצמית בלבד. הללו דיווחו לכומר המקומי על שאירע. הכומר המופתע ביקש להיפגש עם המושל שנקט צעד כה משונה. נקבע מפגש במקום מבודד, שאליו הגיע קרדנס עם נהגו האישי בלבד. בשיחת השניים הוסכם על הפסקת אש והליכה להסדר שלום – שלום עם תג מחיר שיתברר מיד. בדרך זהירה זו, מספר טאונסנד, הסתיים הסכסוך בחבל ארץ קשה יום זה "ללא משקעים רעים".²² לימים כתבו שניים ממפקדי המרד בזיכרונותיהם על מפקד "שלא ירה באיש, שלא פגע

18 Townsend (לעיל הערה 7), עמ' 79.

19 שם, עמ' 80.

20 שם, עמ' 81.

21 Meyer (לעיל הערה 17), כרך 1, עמ' 258-259; E. P. Gorostieta, *La Última Carta del General*

Enrique Gorostieta V., *Ítem Cristero*, 2 (junio 2004)

22 Townsend (לעיל הערה 7), עמ' 63.

באיש, שקרא למורדים לשיחה כחברים, נתן להם כסף ומתנות, לאחדים גם פרות, וכך השקיט את כל מטות המהפכה הכריסטית (הנוצרית)". ידידות זו נמשכה, כתבו השניים, עד מותו של קרדנס.

בפועל נרקם ההסדר הבא: אחדים ממפקדי המרד קיבלו תפקידים רשמיים במשמרות הכפריים (*defensas rurales*) שהחלו לפעול במחוז ב-1930. אחרים נעשו נשיאים מוניציפליים (ראשי רשויות מרחביות במושגים שלנו). ללוחמים הובטחה חנינה כללית וניתנו ערבויות לחידוש הפולחן הדתי.²³ אחד מבכירי המפקדים, אזקיאל מנדוסה באראגן (*Barragán*), סיפר בזיכרונותיו את הסיפור הבא, שהתרחש ככל הנראה ביולי 1929, לאחר כניסת הפסקת האש לתוקפה:

רמון ואנוכי נשארנו האחרונים. הגנרל קרדנס בא אלינו [לרנצ'ו לס פרוטס – *Parotas*] [...] הוא הגיע למקום מצויד במידע מדויק עליי ועל רמון, אף שלא הזדהינו, ואמר: "חושבני שתמשיך לפעול באזור והממשלה תסייע לך. הקפד רק שצורת שלטונך תותאם לזו של הממשלה. דאג לכל הסוגיות שדאגת להן במהלך השנים". הוא מינה אותי בכתב למפקד האזור (*Jefe de Operaciones*), תפקיד שבו החזקתי עד 1942.²⁴

אין ספק שתיאור "מסע השכנוע" של קרדנס נשמע אבירי. אולי אף אגדי. הד לכך אנו מוצאים אצל ההיסטוריונית הידועה ורוניקה אוקיון סולנו (*Oikión Solano*) הכותבת כי – "קרדנס יצא למסע שכנוע בין המנהיגים הנוצרים, הציע להם שלום ונתן תהודה לטענות ולתביעות שהעלו נגד המדינה".²⁵ ברוח דומה כותב גם ההיסטוריון לואיס פריאטו רייס (*Prieto Reyes*):

קרדנס השקיט בגישתו האישית את קבוצת המורדים הנוצרים, בהגיעו כמעט תמיד בגפו למפגשי המשא והמתן עמם במאמץ להשיבם לדרך החוק. בתוך כך נתן כבוד למעמד ולשלמות הפיזית של המורדים. בניגוד למנהיגות המרכזית, שביקשה לבודד את הכנסייה, קרדנס פתח בתי ספר, מרפאות ודרכים וכיבד אמונות שעליהן חלק באופן אישי.²⁶

23 Gerardo Sánchez D. y Gloria Carreño A., *El Movimiento Cristero en el Distrito de Coalcomán, Michoacán, 1927-1929*, *Boletín* (agosto de 1979), pp. 113–114

24 E. M. Barragán, *Testimonio Cristero, Memorias del autor*, México: Editorial Jus, 1990, p. 329

25 V. Oikión Solano, *Las Luchas Políticas y las Vicitudes de los Ideales Revolucionarios, 1920–1928*, en: E. Florescano (coord.), *Historia General de Michoacán*, Vol. IV, Morelia, Gobierno de Estado de Michoacán: Instituto Michoacano de Cultura, 1989, p. 70; D. Bailey, *Viva Cristo Rey: The Cristero Rebellion and the Church-State Conflict in Mexico*, Austin, Texas: Texas University Press, 1974, p. 286

26 L. Prieto Reyes, *Lázaro Cárdenas 10 Años Despues...*, *Boletín, CERMLC*, 3 (3) (Dic.), 1980, p. 70

ז'אן מייר (Meyer), ההיסטוריון השמרני הנודע שבדרך כלל הסתייג מקרדנס, אמר עליו בספרו המונומנטלי על המרד: "היו גנרלים שלא ירו, ושמותיהם עמדו על דל שפתותיהם של כולם: לאזרו קרדנס [היה הראשון שבהם]"²⁷. אותה אמירה נחרצת הפטיר גם חוסה וסקונסלוס (Vasconcelos), שר החינוך הראשון של מקסיקו המהפכנית (1921-1924) ואינטלקטואל ומדינאי בעל שם בפני עצמו, שהיה, כמו מייר, בעל נטיות שמרניות וביקורתיות כלפי המהפכה וכלפי ממשלו של קרדנס: "רק דבר אחד עומד לזכותו: הוא לא היה צמא דמים. החנינות הפוליטיות שהעניק [ליריביו] היו כנות"²⁸.

יש המסתייגים מן ההיסטוריוגרפיה הרומנטית של סיום הסכסוך.²⁹ אולם קריאה מדוקדקת בעיתונות התקופה חושפת בבהירות את טיבו של המסע לקואלקומן. העיתון *El Universal* מ-9 ביוני 1929, למשל, סיפר על קרבות קשים מלווים בעשרות הרוגים באזורים שונים של הרפובליקה, אך אף לא מילה אחת נאמרה בו על הנעשה במיצ'ואקן. גיליון 12 ביוני, בעיצומו של המסע נגד המורדים בקואלקומן, סיפר על הצנחת כרוזים שקראו למורדים להיכנע בהבטחות של חסות וחנינה. בכרוזים סיפר קרדנס למורדים שהוא שביקש מן הנשיא אישור לפקד על הכוחות הפועלים במיצ'ואקן בשלב מיגור המרד משום שכמושל ראה את עצמו אחראי להביא את השלום ולהשיב את המדינה לשגרת פיתוח לטובת אוכלוסייתה כולה.³⁰ שוב ושוב הודגשה בעיתונות "עבודת השכנוע" של המושל,³¹ אך את הדרמה סיפק העיתון הלאומי הגדול והשמרני *Excelsior* בגיליון 4 מולי 1929. בדרך כלל, ציין העיתון, כאשר נקלעו המורדים למצב של נחיתות מול הצבא העדיפו שלא ליצור מגע ולהיכנע או, לחלופין, להימוג עמוק בתוך היערות. אולם עבודתו של המושל (העיתון לא ציין את אופייה) סיימה את המאבק ללא צורך בכך.³² נראה אפוא שמה שנראה רומנטי לא היה בהכרח לא מציאותי. את האישור המהימן ביותר לכך סיפקו דווקא הוטרנים של המרד, שנטייתיהם בוודאי לא היו רומנטיות.

גישתו של קרדנס עלתה בקנה אחד עם המגמה הממשלתית ללכת לפיוס ולחידוש הפולחן שהופסק ב-1926. אך שכנוע הכוחות הנוצריים בשטח להניח את נשקם בלא קרב היה פרויקט אמון ייחודי המבוסס על יכולת נדירה לייצר אינטימיות ולקיים את ההתחייבויות שבהסכם השלום ככתבן: חנינה מלאה, ערבויות לביטחון הפיזי, הכרה במעמד

Meyer (לעיל הערה 17), כרך 3, עמ' 264.

28 מצוטט אצל: R. Arreola Cortéz, *Lázaro Cárdenas: Un Revolucionario Mexicano*, Morelia: Universidad Michoacana de San Nicolás de Hidalgo, 1995, pp. 130-131

29 Barragán (לעיל הערה 24), עמ' 12; Bailey (לעיל הערה 25), עמ' 272-273.

30 *El Universal*, Junio 12 de 1929

31 *El Universal*, Junio 18 de 1929

32 *Excelsior*, Julio 4 de 1929

הפוליטי והצבאי באזור המרד ובצבאו, חופש פולחן מלא (למעשה השבת המדינה למצב הדתי הפרמיסיבי של ערב משבר 1926), השקעות מדינה בפיתוח אינטגרטיבי של האזור שבהסכם, התאמת הרפורמה האגררית הממשלתית (ה"סוציאליסטית" מדי לטעמם של הנוצרים) לטעמם השמרני (אף שעמד בסתירה למדיניות הרשמית), ניהול עצמי של האזור ומתן ביטחונות נגד הפקעות קרקעות פרטיות לצורכי רפורמה.³³ בתוך כך קיבלו כריסטרים לא מעטים תפקידים ומשרות במינהל המוניציפלי, במערכות החינוך, בז'נדרמריה המדינתית ובמוסדות ביטחון אחרים.³⁴

בחירת היום שאחרי אכן מאשרת את התקיפות שבה עמד קרדנס על מילוי ההסכם שחתם עם המורדים, ובכלל זה השבת כל רכוש הכנסייה המוחרם מאז אוגוסט 1926 לידי הנוצרים ומתן ביטחונות לחידוש הפולחן הדתי, שראשי הכנסייה הפסיקו כאמור ערב המלחמה כדי להתסיס את המאמינים.³⁵ תלונות מתלונות שונות מצד פעילי תנועת העבודה החזקה והאנטי-קלריקלית של המדינה נגד השבת "פולחני האיוולת והמתים" של הכנסייה נענו כולן בשלילה. "יש למלא את ההסכמים ככתבם", קבע קרדנס, וברוח זו פעל.

מוסד הביקורים

נראה כי הקשר המיוחד שיצר קרדנס עם האיכרים הוא השזור ביותר בדמותו. עשרות, אולי מאות, צילומים תיעדו את הפוזיציה הייחודית של האיש והמנהיג – תמיד רציני, תמיד קשוב, תמיד עוטה שפת גוף שאיננה גונבת את ההצגה ומוקף איכרים המשווחים עמו. הוא בחליפה והם בבגדים לבנים אופייניים. פעם בשיחה סתמית, פעם בארוחה משותפת (לא פעם כשהוא ישוב על הרצפה), פעם בעת פרצלציה אגררית, פעם בעת פתיחת מתקן השקיה חדש או בית גידול חדש לבעלי חיים, ופעם בעת מחלוקת שהוא בא לסייע בפתרונה. פוזיציות אלו גילמו את אישיותו באופן המהותי ביותר. טאוונסנד, הנלהב ממחזות אלו, תיאר זאת כך:

V. Oikión Solano, *Los Hombres del Poder en Michoacán*, 1924–1962, Zamora: El Colegio de Michoacán/Universidad Michoacana de San Nicolás de Hidalgo, 2004, p. 124

33 Sánchez y Carreño (לעיל הערה 23), עמ' 113–114; Archivo Histórico del Congreso de Michoacán de Ocampo (AHCMO). XLIII Legislatura. Varios. Caja 1, expediente 10. Informe de la Contaduría General de Glosa, 1930–1932

34 Sánchez y Carreño (לעיל הערה 23), עמ' 113–114; V. las Cláusulas del Convenio en J. H. Portillo, *El problema de las relaciones entre la Iglesia y el Estado*, México: Costa Amic Editores, 1982, p. 45; Archivo del Poder Ejecutivo Estatal de Michoacán de Ocampo (APEEMO). Ramo Gobernación, Subramo: Religión. "Remisión de Sacerdotes al Dpto. de Gobernación." Caja 83, carpeta 5, expediente 7-2. Carta del jefe de Departamento de Gobernación a Cárdenas, 26 de junio de 1929

חייו הוקדשו תמיד לאחרים. בעיקר לאיכרים צמאי הקיום, לפועלים, ובייחוד לאינדיאנים. האמת של חיבה זו היא ייחודית מסוגה [...] משום שהיו אלה תמיד יחסים אישיים ואינטימיים מאוד. מאפיין זה של סבלנות, של ביטול עצמי, של הקרבה ללא קץ שאיננה פגה לעולם לענייה של מקסיקו, נשאה בחובה יסוד של קדושה. זה לא היה למען פוליטיקה.³⁶

בלי להידרש עתה לשאלת הקדושה, נאמר שבשביל האיכרים מדובר היה בשאלה קיומית של ממש. על הקשר עמם עמד כל הנושא האגררי, אך לא פחות חשוב ממנו גם פרויקט החינוך החילוני, התרבות הכפרית המהפכנית (שמות יישובים חדשים, ימי ציון לאומיים ומהפכניים, שגרת ימי ראשון אלטרנטיבית של תרבות, השכלת מבוגרים ועוד), שאלת ההתאגדות המקצועית והמאבק על העבודה המאורגנת, ההשתלבות בפוליטיקה המוניציפלית ועניינים של פיתוח אזורי ותשתיות. לכל אלה צריך היה לגייס את האיכרים, ובתג מחיר דומה מאוד להסדרים שראינו עם הכריסטרוס, כלומר, תמורת יתרונות בעלי ערך שהחשוב שבהם הוא גישה לקרקע משלהם. אלא שכדי לקבל קרקע צריך היה, לפי החוק האגררי, שהאיכרים יתארגנו בגרעיני התיישבות (nucleos) של עשרים איש לפחות, ויעתרו במשותף, על פי נוהל מוגדר וסדור, לקבלת קרקע. צריך היה גם להיערך לשנים (בדרך כלל בין שנתיים לארבע שנים, אך לפעמים לזמן ארוך עד ארוך מאוד) של הטרדות ולחצים מצד חוואים ולפעמים גם מצד כמרים, שביקשו להביא לפירוק הגרעין העותר או לביטול העתירה לקרקע. הביקורים בכפר והשיחות עם איכרים נועדו למנוע זאת ולאפשר להליך האגררי לקרום עור וגידים, לעודד את האיכרים להתמיד ולהרגיש צודקים ולא חוטאים (כמו שהכנסייה הגדירה אותם) לנוכח האפשרות לקבל קרקע חינם מן המדינה על חשבון בעלי הרכוש הגדול (שקיבלו פיצוי כמובן).

זה היה הרקע לתדירות הגבוהה של הביקורים בכפר. בהקשר זה הלך קרדנס לכל מקום, לעתים לחמישה ואף יותר יישובים או גרעיני התיישבות ביום, כמו שמעיד יומנו, ועודד את האנשים להתמודד עם הלחצים לפירוקם או לעמוד בלחצי הקיום לאחר העלייה על הקרקע, בטרם התבסס היישוב החדש דיו. כאשר צריך היה למהר, במקרים שבהם דווח על איכרים הניצבים על סף שבירה, עזב קרדנס הכול ונסע למקום לעודד את האנשים,³⁷ לא פעם, כמו שלמדתי מראיונות שקיימתי עם איכרים, כדי לשכנעם שאינם עושים את הרע

36 Townsend (לעיל הערה 7), עמ' 9.

37 Entrevista 16 con Federico Manza Silva, CERMLC, "Entrevistas de Historia Oral," Caja 2, Carpeta 5, p. 80; Entrevista 111 con José González Cisneros, *Ibid.*, Caja 7, Carp. 14, pp. 4–5; Entrevista 135 con Flores Ceja Esperanza, *Ibid.*, Caja 9, Carp. 3, p. 83

בעיני אלוהים, כמו שאמר הכומר, משום שהם שותפים בגְּזֵלַת קרקעות החוואים, או שאינם כפויי טובה כלפי החוואים שדאגו להם כל השנים בהיותם פאונים (פועלי חווה קבועים) שנהנו מטובם. להפך, הקרקעות, הסביר להם קרדנס בשיחות הללו, היו רכוש האומה (כמו שנכתב במבוא לסעיף 27 האגררי החוקתי) ולא רכושו של פרט זה או אחר, ההולך אל הכומר כדי לקבל גושפנקא שמימית לצבירת רכושו של הציבור. והחוואים, הסביר קרדנס שוב ושוב לאיכרים היראים, לא עשו טוב בפטרנליזם שהפעילו כלפי הפאונים שלהם, אלא ניצלו דור אחר דור בשיטתיות, בין השאר על ידי יצירת שיטת חוב העובר בירושה מאב לבן בחנות החווה (tienda del raya), המוכרת תמיד בהקפה ובמחירים מופקעים ומקבעת את האיכרים לחווה כל עוד לא פרעו את חובם. חוב שאי-אפשר לפרועו לעולם לנוכח שכר עבודה של 37 סנטבוס ליום עבודה "משמש עד שמש" (de sol a sol), כלומר מזריחה לשקיעה.

במקרים חריגים, כאשר צריך היה ללמד מישהו לקח (למשל, חוואים שפגעו ישירות באיכרים שביקשו אדמה על חשבונם), היה קרדנס יוצא ישירות לזירת המחלוקת, ממנה את עצמו לבורר ופוסק במקום את פסיקתו. אחת הפרשות הידועות, שגם קיבלה פרסום ברמה הלאומית, הייתה פרשת הגרעין האגררי של הרנצ'ו לס זרקיאס (Las Zarquias), שהתנגש ב-1931 עם אנשי ההסיאנדה גוארצ'ה (Guaracha) האימתנית שבמערב מדינת מיצ'ואקן. קרדנס, באותם הימים מושל המדינה אך גם נשיא מפלגת השלטון (המפלגה הלאומית המהפכנית או PNR), יצא מיד למסע של 450 קילומטר ממקסיקו הברירה, שם שהה, ללס זרקיאס, ובתוך 24 שעות הניע הליך אגררי שהסתיים בהכרזה על הקמת יישוב רפורמה חדש, אחידו (ejido), על חשבון קרקעות גוארצ'ה. בד בבד פירק את משמרות החווה החמושים מנשקם, והציב במקום יחידת צבא להגנת גרעין האיכרים עד מועד עלייתו הסופית על הקרקע.³⁸

באוקטובר 1936, כאשר החליט קרדנס להפקיע בבת אחת אזור גידול כותנה תעשייתי נרחב בצפון-מזרח המדינה, שהשתרע על כ-4,500,000 דונם, ולהעלות על הקרקע בתוך כחודש כ-300 קהילות חקלאיות קולקטיביות חדשות (למעשה קיבוצים) של כלל פועלי חוות הכותנה שעבדו באזור (כ-35,000 איש), הוא יצא לאזור ושהה בו כחודש ימים (המבצע כולו ארך 45 יום). לבד מן הערך הסגולי של התמודדות עם אזור פורה מאוד, מתופעל ביעילות ורווחי, העובר עתה מידיים פרטיות לידיים ציבוריות-עממיות, היה כאן ניסיון לבחון מקרוב מודל חלוקת קרקעות ואורח חיים שיותאם לילידיה של מקסיקו. אכן, בעקבות ההצלחה הגדולה של פרויקט זה, שלווה בהשקעות גדולות של ציוד, זרעים,

Ginzberg (לעיל הערה 10), עמ' 168-169.

מערכות תמך מקצועיות וליווי קהילתי צמוד, הוא הורחב בהמשך לריכוז הילידים הגדולים של יוקטן (Yucatan), לאזור המגורים של שבטי היאקי (Yaqui) והמיו (Mayo) של סונורה (Sonora) והמוצ'יס (Mochis) של סינלואה (Sinaloa). היה זה ניסיון להתאים בין תבנית קואופרטיבית מודרנית מתקדמת ובין מסורת חקלאית שיתופית שהתקיימה ברמה מוגבלת בקהילות הילידים.³⁹

בהקשר של שבט היאקי, שעמו נאלץ קרדנס להתעמת כקצין צעיר בעת מלחמת האזרחים המהפכנית, בניגוד מוחלט לאופיו ולדרכיו שהתגבשו בהמשך, לנוכח התקוממות השבט נגד הצבא המהפכני החוקתי שהגיע לאזור ב-1915 – עשה קרדנס מחווה מיוחדת. בשנים 1939-1938 השיב קרדנס ליאקי ארבעה מיליון דונמים של קרקע שלקח ממנו במהלך המאה התשע-עשרה המשטר הישן, שגם הוסיף והגלה אלפים מבניו בשנת 1908 למחוז יוקטן, בצדה השני של הרפובליקה, בתגובת עונשין למחאת השבט על גזלת קרקעותיו. בעת שדיווח על המעשה לקונגרס ציין קרדנס שלפי הערכותיו שטח רחב ממדים זה יספיק לפרנסת השבט על שמונה קהילותיו בשנים הבאות, ואז הוסיף ואמר:

בשל אופיו ועוצמתו ובשל צדקת עניינו, גזע זה מייצג ישות יקרת ערך ביותר לאומה המקסיקנית, אשר הממשל המהפכני חייב לעודדו להתמזג [hermanarlos – מיזוג כבין אחים] עם שאר האוכלוסייה, שכלפיה הרגיש שבט זה ניכור בשל המלחמה האכזרית שהיה עליהם [על בני היאקי] לנהל במשך שנים רבות.⁴⁰

היה בדברים המפייסים הד לחובה הגדולה שקרדנס הרגיש כלפי בני היאקי וכלפי ילידי מקסיקו בכללם. החובה להשיב להם את כבודם ואת רכושם השבטי-הקולקטיבי שנלקח מהם בחוזק יד בעבר, וכן לסמן, באופן שאיננו משתמע לשתי פנים, שילידי מקסיקו, שסבלו 300 שנה מידה הקשה של הקולוניא הספרדית ועוד מאה שנה מן הרפובליקה, יהיו מכאן ואילך הבנים המועדפים והאהובים של הרפובליקה ויזכו לשיקום מקיף וכולל שימחק את שרידי הפאודליזם מעל היחסים עמם ויעביר אותם לעידן המודרני ולמערכת האנושית הראויה.⁴¹ גישה זו וההבטחה שבצדה הפכו לנכס צאן ברזל של מקסיקו עד מינו אלה. משיצאו ילידי המאה למרד במדינה בינואר 1994 במחוז צ'יאפס הייתה תגובת

S. E. Toledo, El Cardenismo Más Allá del Reparto, *Historia de la Cuestión Agraria*, 39 5 (2), 1934–1940, pp. 428, 468–469; H. Laborde, Cárdenas, Reformador Agrario, *Problemas Agrícolas e Industriales de México*, 4 (1) (enero-marzo 1952), pp. 60–64; S. Eckstein, *El Ejido Colectivo en México*, México: Fondo de Cultura Económica, 1978, pp. 135–165

L. Cárdenas, Informe Presidencial, 1938–1939, en: *Palabras*, II, p. 164 40

L. Cárdenas, Informe presidencial 1939–1940, pp. 188–189 41

המדינה מדודה וזהירה. לאחר 12 יום של עימותים אלימים נצר הצבא את אשו (כך עשו גם ה"ספטיסטס" המורדים). מכאן ואילך, במשך שבע השנים הבאות, נוהל משא ומתן לשלום בין הצדדים, בלא ירייה אחת משום צד, עד למפגש המסכם והמרתק של 22 מנהיגי המרד עם חברי הקונגרס המקסיקני במרץ 2001, כאשר הראשונים מקבלים אישור להיכנס לבניין הקונגרס עם מסכות סקי על ראשיהם לדיון רב-משתתפים בהצעת חוק לזכויות ותרבות אינדיאנית, שאמורה הייתה לסיים את הסכסוך. וכך היה. באפריל 2001 אושר החוק והמרד תם.⁴²

הוצאתו של הפרויקט האגררי אל הפועל, ובייחוד הפרויקט הקולקטיבי של לה-לגונה (ואזורים אחרים בהמשך), הייתה כרוכה במסע שכנוע חסר תקדים. הרעיון הקואופרטיבי במתכונתו המודרנית היה חדש לאיכרים ואף לילידים. צריך היה אפוא לקיים מסע דידקטי מקיף שבעקבותיו ישתכנעו האיכרים שהקואופרטיביזם השיתופי, במתכונת המוכרת לנו מדפוס העבודה הקיבוצי הישראלי, היה חלק ממורשתם האיכרית-הפאזנית, כמי שעבדו שנים בקבוצות עבודה מאורגנות במסגרת הלטיפונדיות הענקיות של האזור, לבד מיתרונות כלכליים ניכרים אחרים והרגשת שותפות בתהליך עבודה מודרני וחדשני. אין ספק שהאיכרים לא רצו בסוג שותפות זה והעדיפו, כמו בכל שאר המקומות במקסיקו, שהאדמות המופקעות מחוואי הכותנה הגדולים של האזור יועברו לידיהם כרכוש פרטי, או לכל הפחות כרכוש קהילתי המאפשר עבודה פרטנית (בתורת יישוב רפורמה, אחידו, לא קיבוצי). אך קרדנס שכנע. קשה היה להתמודד עם מגע הקסם של האיש הזה שהלך בשדות ודיבר ודיבר ודיבר. סייעו לו בכך, מתוך שכנוע עמוק, קבוצת האגרונומים הסוציאליסטים שקרדנס העסיק בפרויקט והטוב שהוא העתיר על האזור בדמות אשראי נדיב, ציוד חקלאי והסדרי אחסון, שיווק ושכר.⁴³

הביקורים בכפר לא תמו עם תום הקדנציה הנשיאותית. הם נמשכו במשך כל שלושים שנותיו הבאות עד סמוך למותו. הנה לדוגמה, ב-25 באפריל 1970, חודשים מספר לפני מותו והוא כבר חולה וחש ברע, ביקר קרדנס בכפר האינדיאני המיקסטקי (mixteca) הנידח ששמו סנטיאגו יושונדייה (Yosondúa) בהרי מדינת אואחקה (Oaxaca), וחיפש דרכים

C. Gonzalez-Calero, Fox Promete Estudiar las Demandas del Líder Zapatista Para Pacificar Chiapas, *El Mundo*, Dec. 4 2000; El Dictamen del Congreso de la Unión Para una Reforma los Artículos 1º, 2º, 4º, 18 y 115 de la Constitución Política de los Estados Unidos Mexicanos, el día 25 de abril del 2001 (Ley Indígena), *Véase La Jornada*, 26 de Abril de 2001; C. P. Silva y D. Aponte EZLN Y CNI Hablarán Casi Tres Horas en Tribuna, *La Jornada*, 28 De Marzo 2001

El Colectivismo Agrario and Mexico: La Comarca Lagunera, Liga de Agronomos Socialistas, Mexico, 1940

להתמודד עם בעיות המקום ותושביו במסגרת תפקידו כמתאם הפעולות של פרויקט פיתוח אגן הבלסס. היה זה ביקור בלתי נשכח, שהנוכחים בו, תושבי העיירה, נצרוהו בלבם שנים ארוכות. ספר הזיכרון שהפיקו על הביקור היה מלא אהבה לאיש שהעניק להם את מה שאמליה, אשתו, אמרה בריאיון המובא לעיל: "הילידים לא רצו הרבה אלא אהדה ותשומת לב".⁴⁴

החינוך הסוציאליסטי

בדוח הנשיאותי לפרלמנט לשנת העבודה 1936-1937 כתב קרדנס: למעשה, ביישובים המרוחקים ביותר, בכפר ובעיר, התביעה הבולטת של העובדים בעת הביקור הנשיאותי הייתה בית הספר [...] כל עוד אין תביעות חשובות יותר מזו החינוכית, הרי די בזו בלבד כדי לשמש יסוד מבהיר לממשלה עד כמה צודקות התביעות העממיות המושמעות לעתים קרובות על ידי העם, שממשלה זו תממש את יעדיה (sus postulados).⁴⁵

ואכן, כפדגוג לאומי ניגש קרדנס לשדה החינוך במלוא העוצמה הרוחנית, התעמולתית והארגונית. האתגר שהציב לעצמו היה להגיע לבניין בית חינוך אחד לפחות בכל קהילה כפרית, מה שהביאו לתחשיב של 12,000 בתי ספר חדשים לפחות (שיתווספו ל-8,000 הקיימים זה מכבר). שיעור ההרשמה הנמוך של בני 6-14 (פחות מארבעים אחוז) ושיעורי בערות גבוהים (כ-54 אחוז בממוצע ארצי אך שיעורים גבוהים הרבה יותר בכפר); היעדר תשתיות חינוך במגזר האינדיאני, הצבאי (בני חיילים וקצינים המועברים תכופות ממקום למקום) והמקצועי; ותשתיות תרבות רופפות בתחום הספורט, הכרת הסביבה, הקריאה, חינוך המבוגרים והקהילה – כל אלה הביאוהו עם כניסתו לתפקידו כנשיא להכריז על כינונו של מעין משטר חירום חינוכי, שאותו כינה "משטר של גאולה סוציאליט". תפקידו היה לגייס את האנרגיות הדרושות למפעל ענקים זה, שצריך היה להגיע לכל ילד ולכל מבוגר נבער או שיועד קרוא וכתוב אך איננו מגיע אף לקריאת עיתון או שיחה חברתית על עניינים של ארץ ועולם. מפעל שצריך היה להקים, ובמהירות, תשתיות הכשרת מורים ומדריכים נושאי "האידאולוגיה המהפכנית החדשה", שיהפכו את בית הספר למוסד חברתי פעיל, "היוצר הרגלים ומנהגים משופרים, נקי מדעות קדומות וקנאות דתית, פוליטית או חברתית, מעצב רגשות סולידריות, שיתוף פעולה ואחוה", ואת מבנהו למוסד של

Quando Cárdenas Visitó Nuestro Pueblo, Instituto Lingüístico de Verano, México, 1980 44

L. Cárdenas, Informe presidencial 1936-1937, *Palabras*, II, p. 116 45

חינוך מבוגרים בערבים ובית תרבות קהילתי. כמה ניסיונות שעשה משרד החינוך בשנתיים שקדמו לכך הוכיחו את יעילותו העצומה של אורח חיים חינוכי כולל זה.⁴⁶

בסוף 1934 נוסחה "תפיסת בית הספר הסוציאליסטי של משרד החינוך". החינוך החדש, הסוציאליסטי, הוגדר "משחרר, אחיד, חופשי מתשלום, מדעי או רציונליסטי, טכני של עבודה, מועיל חברתית, משחרר מקנאות דתית ואינטגרלי", והוא התבסס בו זמנית על תורת דיואי ועל התיאוריות הפדגוגיות של מקרנקו, פינקביץ' ואחרים, ובעיקרו על שלושה עקרונות: טבע, עבודה וחברה. נכתבו ספרי לימוד חדשים לבתי הספר היסודיים, ובהם מסרים היסטוריים ומהפכניים נלהבים על חברה חדשה המתבססת על רצף הרואי מימי האצטקים ועד המהפכה, שחרתה על דגלה לכונן חברה ללא מנצלים וללא מנוצלים. בחטיבות הביניים הוכנס קורס ושמו "אוריינטציה סוציאליסטית", ובספרי הלימוד למבוגרים שולבו סיסמאות בזכות הסינדיקליזם, המאבק הפרולטרי ונשק השביתה. נפתחו עשרות סמינרים למורים, ולתוכנית הלימודים שלהם התווספו קורסים בהוראת המטריאליזם הדיאלקטי וקורסים ששמו "אמנות וספרות בשירות הפרולטריון" ו"חקיקה מהפכנית". תנופת החינוך התפרשה הלאה גם לתחום החינוך הטכנולוגי עם הקמת "המוסד הלאומי לחינוך עובדים", שהוליד את "המוסד הפוליטכני הלאומי" (Instituto Politécnico Nacional). זאת ועוד, חודש פרויקט החינוך לבני חיילים שבו החל קרדנס כבר בהיותו מושל הואסטה ב-1925, נוסדה רשת של 790 ספריות קהילתיות קטנות וכמה ספריות ניידות שעברו מכפר לכפר, וכן טופחו ענפי ספורט עממיים דוגמת כדורגל, רכיבה על אופניים, צעדות עממיות והתעמלות.⁴⁷

תנופת החינוך לא פסחה גם על האינדיאנים, שהיו לראשונה בהיסטוריה יעד חינוכי מזוהה. בינואר 1936 הקים קרדנס את המחלקה האוטונומית לעניינים אינדיאניים (DAI), כדי שתחקור את כל ההיבטים של השאלה האינדיאנית, ובין שאר הדברים תציע דרכים מתאימות ומעוררות אמון לקידום החינוך האינדיאני והעניין האינדיאני בכללו בתחומי הכלכלה, התרבות, החברה, הבריאות והמחקר. בשטח החינוך, בצד קידום בית הספר הכפרי הרגיל בקהילות האינדיאניות, הקים המוסד בתי ספר חקלאיים מיוחדים לבנים ולבנות ב-15 ריכוזים תרבותיים (מתוך עשרים הריכוזים האינדיאניים העיקריים), קידם את החינוך הדו-לשוני, ארגן כנס פילולוגי ובלשוני ראשון במאי 1939 ופרויקט יישומי בעיירה האינדיאנית-טרסקנית (tarasca) פאראצ'ו (Paracho) במיצ'ואקן, בפיקוח פילולוגים ואתנולוגים שהשתתפו בכינוס הלשוני (ובכללם טאוונסנד, הביורגרף של קרדנס). בצד אלו

M. Sáenz, *Carapan*, Morelia: Gobierno del Estado de Michoacán, 1966, pp. 77–110 46
 L. Cárdenas, Informe Presidencial 1939–1940, en: *Palabras* II, p. 187; N. y S. Weyl, 47
 La Reconquista de México (los Días de Lázaro Cárdenas), *Problemas Agrícolas e Industriales de México* VII (4) (oct.-dic. 1955), pp. 303–304; O. Ianni, *El Estado Capitalista en la Epoca de Cárdenas*, México: Ediciones Era, 1977, p. 97

נוסדה רשת של משלחות תרבות לכפר האינדיאני, הבנויות בעיקרן ממורים ומיזמי חינוך דו-לשוניים שפעלו בשיתוף עם "בריגדות לשיפורים אינדיאניים", שכללו אחיות בריאות הציבור, מומחים לארגון קהילתי וקואופרטיבי ואנשי משק וכלכלה.⁴⁸

הניסיון לאחד את המורים היסודיים סביב מטרות החינוך של המשטר התקדם בקושי רב. גוף המורים היסודיים העירוניים, שהסתייג מן החינוך הסוציאליסטי, סירב להתחבר לגוף המורים הכפריים, שהזדהה עמו. רק לאחר עבודת שכנוע מעמיקה ויסודית הצליח קרדנס להביא את שני המגזרים הללו להתכנס לקונפדרציה משותפת של 68,000 חברים. גם השגת היעדים המבוקשים התקדמה לאט. הוקמו 5,000 בתי ספר כפריים חדשים בלבד; שיעורי הבערות ירדו רק במעט (ארבעה אחוזים); ושיעורי ההרשמה לבתי הספר עלו אך במעט. והיו גם בעיות אחרות. האוכלוסייה הכפרית השמרנית לא אהבה את פלישת החינוך החילוני לתחומה. 300 מורים כפריים נרצחו בשנים 1935-1939 על ידי כפריים שלא אבו לוותר על החינוך הדתי, אחדים מהם באכזריות רבה. מורים רבים אחרים איבדו את אוזניהם על ידי כורתי אוזניים מקורבים מטעם עצמם לכנסייה. לחצי הורים נגד החינוך "הבלתי מוסרי, מפרק המשפחה ומסיר אהבת בנים מהוריהם" (כלומר הסוציאליסטי והחילוני) אילצו את משרד החינוך לצמצם את השימוש במושגים דוקטרינריים ולהבליט החל ב-1937 את היסודות הסוציאליים והלאומיים של יעדי החינוך (הלאמת הנפט של 1938 שהעלתה גל פטריוטי סיעה לכך) על חשבון היסודות הסוציאליסטיים; ומחאת גורמי חינוך פרטיים (רובם בחסות הכנסייה) אילצה את קרדנס להיות גמיש יותר כלפי החינוך הפרטי, שהעלה על נס עקרונות ואידאלים אחרים.⁴⁹

אבל זה היה חלק מן הדיאלוג. קרדנס שאף באמת ובתמים להפוך את מקסיקו לבית תרבות מודרנית, פטריוטית, עדכנית, עמלנית ומקצועית, יודעת ספר ועיתון ומעורה בענייני האדם, הארץ והעולם. ברבות הימים זה עבד (כיום המבנה היפה והמושקע ביותר בכל יישוב כפרי הוא בית הספר), אולם בעידן הנשיאותי שלו זה היה מוקדם מדי, ולכן צריך היה למתן את הלהט: לאפשר ביטוי גדול יותר לערכים השמרניים של הכפר, ובכלל זה הכפר האינדיאני, שחלק גדול ממנו עדיין הרגיש ניכור לנוכח המדינה המהפכנית ובושש להתחבר אליה. מנגד צריך היה להאיץ את הרפורמה האגררית, שהייתה מנוף להתקשרות

G. M. Huitrón, *Política Educativa de la Revolución (1910-1940)*, Mexico: Cien De Mexico, 1975, pp. 35-38 48

J. D. Cockcroft, *El Maestro de Primaria en la Revolución*; 301 Weyl (לעיל הערה 47), עמ' 301 Mexicanana, en: J. Vázquez (ed.), *La educación en México*, México, 1996, pp. 144-166; G. Palacios, Post-revolutionary Intellectuals, Rural Readings and the Shaping of the Peasant Problem in Mexico: El Maestro Rural, 1932-1934, *Journal of Latin American Studies* 30 (2) (May 1998), pp. 309-339 49

חיובית עם המדינה ועם ערכיה. צריך היה למתן את המתחים עם הכנסייה (עדיין היו), מפעל שלו התמסר קרדנס החל ב-1937, מה שיאפשר לה להיות חלק מן החינוך, בעיקר במגזר העירוני (שבו היו יותר אלטרנטיבות לחינוך חילוני למי שרצה בו) ובמידה מסוימת גם במגזר הכפרי. צריך היה לעבוד הרבה יותר קשה בקהילות האינדיאניות, שרובן לא ידעו ספרדית, ולהכשיר מורים דו-לשוניים שכמותם כמעט לא היו בנמצא. וגם צריך היה לגייס אלפי אנשי תרבות למפעלי הקיץ והחופשות, וכן תקציב עתיר ממון, שאף הוא ניתן במשורה לנוכח יעדים יומרניים אחרים של המדינה (בעיקר בתחום האגררי).⁵⁰

גיוס סטודנטים למפעל החינוך היה הכרחי. מדובר היה באוכלוסייה צעירה, משכילה יחסית ודינמית, שיכלה לתרום רבות, כמו שלימד הניסיון האקדמי הלטינו-אמריקני (מאבקי סטודנטים בזכות אוטונומיה אוניברסיטאית, שהפכו את כלל החינוך האקדמי הלטינו-אמריקני לאוטונומי מלא בסיכומו של דבר, שמנהליו ומנהיגיו הם המרצים, צוותי העובדים והסטודנטים בלבד) לקידום מפעל החינוך והתרבות שיזם קרדנס. ניסיון לגיוס סטודנטים למערכת התרבות התקיים עוד במיצ'ואקן בשלהי כהונתו של קרדנס כמושל המדינה, ויש בו כדי ללמדנו דבר (כמושל בחן קרדנס רעיונות לעתיד לבוא). אספר בקצרה את סיפורו של זה, ששועתק בווריאציות שונות בכל מוסדות החינוך הגבוה בהמשך השנים. ב-1 באוגוסט 1931 הזמין קרדנס לביתו שישים מרצים וסטודנטים מאוניברסיטת מיצ'ואקן, ובראשם רקטור האוניברסיטה. התכנסויות "קפה" דו-חודשיות כבילוי וכפורום להחלפת דעות כבר היו נהוגות באוניברסיטה. הפעם היה קרדנס המארח. כוונתו הייתה לנסות ולרתום את "חוג הקפה", שכלל את המנהיגות הסטודנטאית והאוניברסיטאית הרדיקלית, אל רעיונותיו. באותו היום כתב קרדנס ביומנו על הצורך בהשתתפות הסטודנטים בהפצת החינוך התרבותי בין מסות העובדים והאיכרים ובעידוד איכרים ליזום שיפורים כלכליים. בדיון הפתוח, שהתנהל בינו ובין הסטודנטים וסגל המורים, התקבלו, כמו שציין קרדנס ביומנו, כמה החלטות. אחת מהן הייתה בעלת חשיבות עליונה: "לקדם הצעת חוק לסוציאליזציה של המקצועות" באופן שיקנה עדיפות לבוגרי אוניברסיטת מיצ'ואקן, תמורת מעורבות חברתית לזמן מוגדר באזורים שבהם תציב אותם המדינה.

נאמן להבטחתו, הציג קרדנס לפני הקונגרס ב-16 בפברואר 1932 את הצעת החוק לסוציאליזציה של המקצועות. החוק פעל בשני כיוונים: מצד אחד הוא התיר לממשל לווסת את מספר בעלי המקצוע במשק על ידי הזכות לסגור זמנית או סופית פקולטות אקדמיות ובתי ספר פרטיים שהכשירו בעלי מקצוע שהיו בעודף במשק, ובכלל זה בתחום מקצועות הדת, או למנוע את פתיחתם; מצד שני אפשר החוק לממשל לחייב את אוניברסיטת

50 Weyl (לעיל הערה 47), עמ' 297-303.

מיצ'ואקן עצמה, ואת כל המוסדות שהיו קשורים עמה, "להחדיר את האוריינטציות החדשות של הטכניקה ושל הארגון התעשייתי, המדעי, האמנותי והפילוסופי, שהתקדמות העם והתפתחותו תובעים מן האינטלקט של הנוער, כדי להופכה [את הטכניקה] ליסוד ולמכשיר של פריזון משמעותי ורווח, לשם התקדמות החברה ורווחתה". במהלך דיון נרגש ומרומם רוח אושר החוק, שבצד תפקידו המווסת נועד לקדם את המגמות החברתיות והמדעיות החדשות שהמהפכה ביקשה להטמיע בחברה כנגזר מחזונה. קרדנס היה מרוצה. הקשר הבלתי אמצעי המיוחד עם הסטודנטים הניב את פירותיו המבוקשים בתוך שהוא יוצר חיבורים אפקטיביים נוספים בין הסטודנטים לתנועת העבודה ולמערכות החקיקה והממשל המקומיות. בתוך כך קם וצמח מודל של גיוס אנשים למעורבות עמוקה לבניין חברה ומדינה על בסיס אישי ופוליטי משולב, שקרדנס היה למולידו.⁵¹

הלאמת תעשיית הנפט

פרשת הלאמת הנפט במרץ 1938, לבד מחשיבותה לכלכלת המדינה ולחזיון ריבונותה המדינית אל מול שועי עולם ומנצלים ציניים של חולשת מדינות העולם השלישי, משמשת מעבדה לכירורג נוסף של הנושא שלפנינו. אקדים ואספר מעט על תעשיית הנפט המקסיקנית בטרם ניכנס לעומקם של התהליכים שהובילו להלאמתה. חברות הנפט שפעלו במקסיקו עד 1938, כולן זרות, החזיקו בכ-97-99 אחוז מן ההשקעות והנכסים בענף (סך הכול 224 מיליון פסו בנתוני 1930). עד 1934 לא הצליחה אף ממשלה להכתיב לחברות הללו עיקרון תפעולי כלשהו כדי להתאים את פעילותן לעקרונות ניצול אוצרות הטבע הלאומיים, וכן לעקרונות העבודה, השכר, המיסוי, המכסים, האוכלוסייה המתגוררת בשטחי ההפקה ועוד. גם לאחר ההמרה של חוזי בעלות שתוקפם פג מכוח חוקת 1917 בזיכיונות הפקה ארוכי טווח, נותרו בידי חברות הנפט הזרות שפעלו במקסיקו כ-21,500 קילומטרים רבועים (כלומר כשטח מדינת ישראל) של קרקעות פרטיות, רבות מהן פוריות ביותר, שבהן הן עשו כבשלהן.

קרדנס הכיר את הענף הזה היטב מאז היה מושלו של אזור הואסטה. בתוך כך התוודע לקשיים שהערימו חברות הנפט על תושבי האזור, רובם אינדיאנים, בגידורים שחצו בין שטחי הנפט לשטחי העיבוד האינדיאניים, באיסורי התנועה בכבישים הפרטיים שסללו, בזיהום הקרקעות והסביבה, בתנאי העבודה המחפירים שהנהיגו, בלחצים שהפעילו על תושבים למכור להם עוד ועוד קרקעות,⁵² ובאדנות, אם לא התעלמות של ממש, שנהגו

51 L. Cárdenas, Informe Presidencial 1928-1932, en: Palabras II, pp. 27-28

52 תיאור נפלא של המציאות הברוטלית הזאת מופיע בספרו של ב' טראון, השושנה הלבנה (מאנגלית: ע' שמיר), תל אביב: תמוז, 1986.

בפקידות הרשמית לנוכח קשריהן הישירים עם ממשלותיהן (ארצות הברית, הולנד ואנגליה). עם כניסתו לתפקידו כנשיא החליט קרדנס להפעיל את סמכותו על הענף. ראשית הכריז בנאומו השנתי לקונגרס בספטמבר 1935 כי חוק הנפט של 1925 איננו עולה בקנה אחד עם סעיף 27 החוקתי בכל הקשור בבעלות על קרקעות באזורי ההפקה (כולם במזרח המדינה), וכי בכוונתו לחוקק חוק נפט חדש שיכונן על בסיס "סוציאלי מתקדם" ולא על בסיס "קולוניאלי". שנית, הוא כפה על חברת El Aguila היטל של כשלושים מיליון פסו בגין פטורי מס ומכס בלתי מוצדקים מאז 1931. באוקטובר 1936 חוקק חוק ההפקעות מטעמי תועלת הציבור, שהקנה לממשלה סמכות להפקיע נכסים בעלי ערך חברתי תמורת פיצויים. עתה ניגש לשלב האחרון בתוכנית – ייזום סכסוך עבודה שיסבך את חברות הנפט משפטית ויביא, אם לא תתרצינה, לתנאי עבודה ופעילות נאותים במרחב ההפקה שלהן, להלאמת תעשיית הנפט כולה, כמתחייב בחוק.⁵³

כדי לכונן את הסכסוך המבוקש צריך היה קרדנס לשכנע את כל ארגוני העבודה שפעלו בענף להתארגן בגוף עובדים אחד. זה היה מסע קשה ביותר בשל ניגודי אינטרסים רבים בין קבוצות העובדים בענף, עתיר העבודה והמומחיות גם יחד, למקצועותיהם. אבל דפוסי השיחה שלו, כפי שראינו עד כה, עשו את שלהם. ואכן, באוגוסט 1935 התארגנה, לראשונה בהיסטוריה של תנועת העבודה המקסיקנית (המפוצלת בדרך כלל), חזית משותפת לכלל עובדי הנפט (נקראה "סינדיקט עובדי הנפט של הרפובליקה המקסיקנית" – STPRM), שבה היו חברים יותר מ-18,000 עובדים. בחסות הסינדיקט החלו נידונים חוזי העבודה הקולקטיביים לשנת 1936, שדרשו תוספות שכר ותנאים בהיקף של 65 מיליון פסו בשנה – סכום דמיוני באותם הימים (סך כל הכנסות הנפט ברוטו עמד על כמאה מיליון פסו בשנה). החברות, שעדיין לא הבחינו בשינוי המתחולל במקסיקו וגם לא במזימה, נפלו למלכודת וסירבו לחתום על ההסכם. נולד סכסוך עבודה. על פי החוק עבר הסכסוך לבוררות ענפית. כדי לזכות באהדת הבוררים ביקש קרדנס מן העובדים שלא לשבות כל עוד מתקיימת הבוררות בעניינם. האיפוק היה קשה, אך קרדנס, בדרכו שלו, שכנע את העובדים בחשיבות הדבר. משקבעה הבוררות את פסוקה (לזכות העובדים) במאי 1937 וחברות הנפט סירבו לעמוד בה, ביקש קרדנס מן העובדים איפוק נוסף (כבר הוכרזה שביתה כללית) כדי להמשיך בתהליך הסבלני המתחייב במקרים כאלה ולהעביר את הסכסוך לבוררות לאומית. משזו פסקה את פסוקה בשלהי 1937, ועוד הוסיפה משלה לתביעות השכר של העובדים, בלא שחברות הנפט מגיבות לכך בחיוב, הוכרז ביולי 1938 על הלאמת הענף. במושגי התקופה הייתה זו הכרזת מלחמה על ארצות הברית (בעיקר) וכן על אנגליה והולנד.⁵⁴

L. Cárdenas, Informe Presidencial 1934–1935, *Palabras*, II, pp. 51–53 53
L. Meyer, Los límites de la Política Cardenista: la Presión Interna, *Revista de la* 54

אין ספק שעל הפרק עמדו, לבד מעקרונות החוק, החוקה ותביעות הריבונות הלאומית, גם עקרונות כבוד האדם. לדידו של קרדנס צריך היה לעשות מעשה של השבת כבודו המוכפש של עובד חברות הנפט ושל התושב חסר האונים והמאויים המתגורר בסביבה. התהליך הארוך שבו ניהל קרדנס את המשבר – שראשיתו בדצמבר 1933, באותה ועידה מפלגתית שהכריזה גם על מועמדותו לנשיאות מטעם מפלגת השלטון דאז וקיבלה ביוזמתו כמה החלטות הנוגעות לתעשיית הנפט, המשכו בגיבוש העובדים בענף, בסכסוך העבודה שיצר ובניהול שיטתי, סבלני ומאופק של המשבר, וסופו בהלאמה עצמה – מביא אותי למסקנה שהיה כאן חיסול חשבון ישן משנות העשרים, שמיקד את הסכסוך וכיוון אותו, באורח סימבולי מאוד, בדיוק למקום הזה. קרדנס לא היה מסכן הכנסות גולמיות שנתיות של מאה מיליון פסו, שהועמדו עתה תחת אמברגו יצוא אמריקני (קרדנס נאלץ למכור נפט לגרמניה הנאצית עד להסרת האמברגו ב-1941), לו לא ראה את עניינם של אלה לנגד עיניו. רמז לכך נתן קרדנס בדוח לשנת העבודה 1938-1939 שמסר לקונגרס ב-1 בספטמבר 1939, באומרו שלפני כל ענייני החוק שהובילוהו להלאמה עמד משהו בסיסי ועקרוני אחר: "[...] המופע האנושי המביש שתעשיית הנפט הציעה, ושרק בו היה די כדי לעורר ספקות רציניים בכל ממשלה הנוהגת זהירות בטוב החברתי"⁵⁵. ההתלהבות העממית שבה נתקבלה הודעת ההלאמה, מסע ההתגייסות הענקי לתרום למדינה מכל הבא ליד (איכרים הביאו עופות, כלים ותכשיטים) כדי לאפשר לה לשלם את הפיצויים המתחייבים והבעות אמון רבות שקיבל (ובכללן התכנסות ספונטנית של 200,000 איש בכיכר המרכזית של מקסיקו עם פרסום ההודעה בדבר ההלאמה ברדיו) מעידים שציבור הפועלים, האיכרים והעובדים בכללם זיהו בדיוק לאן הוביל קרדנס את הסכסוך ומה רצה לשדר בו.⁵⁶ ההלאמה הייתה גם בגדר איתות לארגון העבודה הארצי, שעליו עמל קרדנס באותם הימים, לקראת כנס היסוד של מפלגת השלטון החדשה שכוון בסוף 1938, בדבר כיווני הפעולה שכוח עובדים מאורגן וממושמע יכול להוביל על בסיס פוליטי בלבד.

Universidad de México, XXV(5) (mayo 1971), p. 2; J. R. Castro, El Conflicto Obrero Patronal en La Huasteca Petroleum Company en 1936, *Anuario*, V, Centro de Investigaciones Históricas, Universidad Veracruzana, 1988, pp. 45–59; M. Román del Valle y R. Segura, *La huelga de 57 días en Poza Rica*, 1988, pp. 67–77

L. Cárdenas, Informe Presidencial 1938–1939, *Palabras*, II, p. 155 55

E. Krauze, *Mexico, Biography of Power: A History of Modern Mexico*, New York: Harper Collins, 1997, pp. 473–475 56

פדגוגיה או פוליטיקה?

טאוונסנד, אנתרופולוג רציני ומעמיק, דיבר על "הכוח המגני הגדול של קרדנס". ההסבר שהציע לגילוי זה אמר כך: קרדנס היה אישיות עשויה כולה "פיסה אחת בלבד" (una sola pieza). בלשונו: אדם שתוכו כבדו.⁵⁷ כמו שנהג, כך היה. ואם נהג באנשים, באנשים הפשוטים, מתוך קרבה אינטימית בלתי אמצעית, היה זה משום שהוא אהב אותם באמת. היה זה משום שהוא הזדהה אתם באמת. ראה את עצמו קשור בגורלם. ואם נקט מתינות ושכנוע, היה זה משום שהוא האמין שאפשר להשיג כל דבר, ובכלל זה יעדים יומרניים ביותר, במתינות ובשכנוע. ואם לא נקט אלימות היה זה משום שהוא סלד ממנה. פשוטו כמשמעו. הד לכך אפשר למצוא בדברים שכתב ביומנו בנובמבר 1950: "במדינה כמו שלנו, מפגרת ועם רוב מכריע של אנשים במצב קשה מאוד, יש למשול בסובלנות ובתיאום עם עקרונות החוקה".⁵⁸

לדידו של ההיסטוריון חורחה ספדה פטרסון (Paterson), הסיפור הקרדניסטי היה הרבה יותר פוליטי מפדגוגי. קרדנס שאף לגייס את האמצעים היעילים ביותר בניסבות הזמן, כל זמן, כדי להשיג כוח ולהקנות לעצמו חופש פעולה פוליטי. תחילה בדרך אל הפסגה ולאחר מכן בפסגה עצמה. הנה למשל פרשת המרד הנוצרי. בניגוד לדימוי ה"פדגוגי" של סיום הסכסוך היה כאן משהו אחר: החל ב-1922, אומר פטרסון, חלה הפחתה במעמדם של מושלי המדינות לנוכח מפקדי הצבא שהוצבו במדינותיהם. זו הייתה מדיניות מכוונת של המרכז הפוליטי. קרדנס, שידע זאת, ניצל את המתקפה הכריסטית כדי להשיג לעצמו מינוי צבאי, שבאמצעותו יכול היה לפתח מודל התנהלות אלטרנטיבי עם המורדים, וזה השיב לו את סמכותו כמושל.⁵⁹ כך גם מנע יוקרה ממי שהיה מתמנה למושל צבאי ומחסל את המרד הנוצרי בעצמו, בוודאי באמצעות שימוש בכוח, שהיה מעניק לו גם יוקרה רבה בחוגי הממשל המרכזי.⁶⁰ מעמדו כמושל ומפקד גם הקנה לקרדנס, אומר פטרסון, את הגמישות הנדרשת לקיים מסע שכנוע ולא מסע דיכוי צבאי סתמי. כך שלא מצב קטסטרופלי במדינה הביאו לתפקיד כמו שסבר מייר,⁶¹ אלא מדינאות מחושבת ביותר של בניין מעמד פוליטי. בסופו של דבר, אומר פטרסון, קרדנס הלך לפי הכלל השגור במקסיקו "בלי סמכות צבאית

57 Townsend (לעיל הערה 7), עמ' 10.

58 L. Cárdenas, *Obras: I – Apuntes 1941–1956*, Tomo II., México: UNAM, 1972, p. 417

59 J. Z. Patterson, Michoacán en la época de Lázaro Cárdenas, en: *Historia General de Michoacán*, Coordinado por Enrique Florescano (Morelia: Gobierno del Estado de Michoacán/Instituto Michoacano de Cultura) 4, 1989, p. 147

60 לוורניקה אוקיון סולנו יש הסבר מרתק נוסף לכל הפרשה. ראו Solano (לעיל הערה 33), עמ' 111-109.

61 Meyer (לעיל הערה 17), כרך 1, עמ' 302-304.

שום דבר איננו שווה דבר" (sin el mando todo valimiento vale pelos).⁶² קרדנס, מוסיף ההיסטוריון ארנלדו קורדובה (Córdoba), למד את הכלל שכוח פוליטי מעניק יתרון, וכוח פוליטי גדול עוד יותר מעניק יתרון גדול יותר. משום כך נקט פוליטיקה של מסות, או בלשוננו, מדיניות פופוליסטית למהדרין.⁶³

הנחותיהם של פטרסון וקורדובה הן חרב פיפיות אנליטי. לו היה קרדנס מסיים את המרד הנוצרי באש ותימרות עשן, הוא היה זוכה ללא ספק ליוקרה רבה בזירה הפוליטית הלאומית וחוסך מעצמו הרבה כאבי ראש (וסיכון מעמדו בקרב האליטה הפוליטית בשל ספק נאמנות לעקרונות המשטר) הקשורים בהסדרים שעשה עם הנוצרים. אם היה נוקט מדיניות אנטי-קלריקלית קיצונית בשנות השלושים המוקדמות, עדיין כמושל מדינה, היה זוכה לאשראי רב אצל האיש החזק במקסיקו של אותה עת, שהיה אנטי-קלריקליסט קיצוני. יוקרה דומה היה מקבל לו צמצם את קצב חלוקת הקרקעות, שאליו התוודענו בדיון במוסד הביקורים, משום שקיים (Calles), האיש החזק, התנגד לחלוקה האגררית השיתופית ("המושבת"), שקרדנס אהב במיוחד מטעמים קואופרטיביים ואידאליסטיים מובהקים. ב-1938, כאשר הלאים את תעשיית הנפט, כבר היה בשיאו הפוליטי. הוא לא היה זקוק להלאמה ולכאבי הראש שהתלוו אליה (אובדן הכנסות עצום בשלוש השנים שלאחר ההלאמה, הסתבכות קשה עם האמריקנים ומכירת נפט לממשל ההיטלראי) לשם ביסוס מעמד שכבר היה לו. ובשטח החינוך יכול היה לחסוך לעצמו קשיים רבים לו נקט גישה נוסח דיואי ולא נוסח לנין (מקרנקו). מדוע לא בחר בדרכי פעולה אלו?

כאן יש לחזור לדימוי "המוצק" של טאוונסנד. קרדנס לא נקט את כל אלה משום שהאינטגריטי הפנימי שלו לא יכול היה לחיות עם כל אלה. משום שהייתה לו אמונה בתבונה, בהנמקה, בכוח השכנוע הלוגי, באיפוק, בסבלנות ובקשב המתלווים למיקוח המתחולל בעטיו והמוליך לפשרה ולהסדר שהכול עשויים להרוויח מהם. קרדנס נקט את כל אלה גם משום הצורך שלו באינטימיות, בקשר בלתי אמצעי עם אנשים. אנשים שאותם פשוט אהב, הגם, כמו שציינו לעיל, שחלקו עליו או התנגדו לו ממש. אופיו של המפגש עם סימון קורטס בגן הציבורי הקטן בסנטה מריה דה גידו סימל זאת יותר מכול. אפשר היה להגיע להסדר עם קורטס גם במשרד מאולתר כלשהו. אבל קרדנס בחר לדבר עמו (ואולי גם להצטלם עמו) בשבתו על ספסל אבן בגן הציבורי, באופן האינטימי ביותר, כמו שנהג, להבדיל, לשבת עם איכרים על הספסל שלהם (הקרקע). ישיבה מעין זו סימלה שותפות גורל. סימלה אחדות המנהיג ומונהגיו, כאילו אין סתירה ביניהם. וכך, בישיבות שיחה

62 Patterson (לעיל הערה 59), עמ' 147-148.

63 Arnaldo Córdoba, *La política de masas del cardenismo*, México: Era, 1987, pp. 34-35, 48-51, 55-66

עם אנשי אקדמיה, מורים, פועלים, עובדי מדינה, איכרים, ילידים, כמרים, נאמני כנסייה, חיילים, חוואים (שזה עתה איבדו את אדמותיהם), אמנים, גולים (יוצאי מלחמת האזרחים בספרד), בעלי אינטרסים זהים בחלקם ושונים בחלקם אם לא סותרים ממש, נולדה שותפות גורל "מקסיקנית". שותפות פציפיסטית, מבוססת כל כולה על גנום (gnome) כבוד האדם. נקודת מוצא קרטזיאנית, שרק ממנה אפשר היה לטעמו של קרדנס לבנות חברה חדשה ויציבה לאורך זמן.

בבסיס כל אלה וככוח מניע לכל אלה היו אהבת האדם, האדם המקסיקני שבע ההשפלות, והרצון העז לטפחו, לקדמו, לעשותו למודרני, עמלני, יוזם ושולט בגורלו. היה כאן ללא ספק ייחוס ערך גבוה ומקודש לחיי אדם, שבחוויה ההיסטורית המקסיקנית העממית מאז הכיבוש הספרדי של 1519, מלחמת העצמאות של 1810-1821, משטר האדנות הפאודלי של התקופה הקולוניאלית ותקופת העצמאות וקרבות המהפכה עצמה, נודע להם ערך נמוך ביותר. והייתה כאן גם אולי איזו עמדה מוסרית אידאליסטית שחיפשה את התנאים למימושה של שלמות אנושית (human perfection), שביטוייה העליון הוא, על פי מתיו ארנולד (Arnold; 1822-1888) המשורר ומבקר הספרות והתרבות הבריטי הנודע, שקרדנס ככל הנראה לא הכיר אותו, שלמות הרמונית (harmonious perfection); שלמות הדורשת את הפיתוח השלם של הפרט ושל החברה על כלל רבדיה, כשהיא נעשית, אליבא דארנולד, במסגרת המדינה ומוסדותיה המקובלים, ולא בשום זירה דיסידנטית. בקוראנו את יצירת המופת של ארנולד *Culture and Anarchy* (1869) אי-אפשר שלא להתרשם מן הדמיון הרב, הגנרי כמעט, בין עמדת היסוד האתית של קרדנס ובין תנאי היסוד שדרש ארנולד לשם השגתה של השלמות האנושית הנזכרת.⁶⁴

סיכום

ההיסטוריה יודעת לספר לנו על ממשלים אהובים ומוערכים שעשו פוליטיקה שאנשים אהבו. מה היה סודם? שטפן צווייג חושף בספרו "העולם של אתמול" (*Die Welt von Gestern*) טפח משאלה זו. באוסטריה, למשל, אהבו את חביבותם, את קסמם האישי ואת דרכי הנועם של הקיסר פרנץ יוזף הראשון ובנו רודולף, יורש העצר שנטל את חייו בידי ב-1889. מנגד, אומר צווייג, באוסטריה מאוד לא אהבו את יורש העצר החדש הארכידוכס פרנץ פרדיננד, אחיינו של הקיסר, שהיה איש קר, קשוח, לא ידידותי, לא אמפתי ולא מפרגן, לא מחייך לעולם וגם לא נינוח, שנוסף על הכול "לא ידע להעלים את קוצר רוחו

64 M. Arnold, *Culture and Anarchy: An essay in Political and Social Criticism*, New Haven: Yale University Press, 1994 [1869]

להגיע לשלטון".⁶⁵ ברברה טוכמן מוסיפה אף היא דבר. בספרה "המגדל הגאה" (*The Proud Tower*) היא מספרת על האמון הבלתי מוגבל שזכו לו מנהיגי אירופה המרכזיים ערב מלחמת העולם הראשונה. לבד מפועלם הטוב למען עמיהם הייתה להם אישיות כובשת. אחד מהם, דייוויד לויד ג'ורג' (1863-1945), למשל, היה איש מקסים. לשונו הייתה רכה, אישיותו חנינית וכובשת, ורגשנותו בולטת. התנ"ך שלו היה הספר "עלובי החיים" של ויקטור הוגו, שאותו היה נושא עמו בכריכת נייר זולה לכל מסעותיו.⁶⁶ המעמד שבנה לעצמו ויליאם גלדסטון באנגליה של המאה התשע-עשרה כאיש המתהלך בארץ כמו נביא, כולו חדור שליחות מוסרית ודתית,⁶⁷ או השליחות השמורה כיום לזכותו של ברק אובמה – הוא וקודמיו – אנשים המבקשים ללמד את הציבור שלהם כיצד לחיות טוב יותר ומציעים מתוך מגע אוהד, הדוק ואישי עם אזרחיהם, אידאל לאומי-חברתי פדגוגי.

למקסיקו סיפור דומה משלה. הולדתו והתפתחותו נטועות בלב לבה של מהפכת 1910, שנולדה כמהפכה פוליטית והפכה עד מהרה למהפכה חברתית רווית אידאלים נעלים ותקוות גדולות לארץ חדשה. קרדנס, שנולד לתוך המהפכה וגדל בתוכה, מצא בה הזדמנות לעשות את מה שהועיד לעצמו, כמו שכתב ביומנו ביוני 1912, בהיותו בן 17: "חושבני שנולדתי למען משהו. למען משהו ולמען משהו אחיה. אני חי תמיד ממוקד ברעיון שאהיה מפורסם. באיזה אופן? אינני יודע".⁶⁸ קרדנס אכן התפרסם. את פרסומו קנה בזכות שילוב נדיר בין מדינאות ובין אתיקה ומוסר; בזכות שילוב נדיר בין ערכים, השקפות, מוטיבציה פוליטית חזקה ונחרצות אופרטיבית. את פרסומו קנה בזכות הפיכת הפרויקט המהפכני מהוראת שעה למפעל חיים. כאשר נשאלה אשתו בריאיון שהזכרתי לעיל אם קרדנס הרגיש תסכול לנוכח אובדן הסמכות הפוליטית שבידיו לאחר תום נשיאותו, היא השיבה:

להפך. או אז החל לבקר את האדמות [הכפרים] כדי לראות מה עוד נותר לעשות. בשל כך קיבל על עצמו משימות שכל עורך דין מן השורה יכול היה לקחת על עצמו [...] חייו נמשכו גם לאחר נשיאות הרפובליקה. הוא ביקש שליחויות (comisiones) לשם הצלחת הכפר, לשם פיתוח נהרות, הקמת בתי ספר, מרפאות. הוא התכוון לראות אילו בעיות נותרו בלתי פתורות.⁶⁹

65 ס' צווייג, העולם של אתמול: זכרונות של בן-אירופה (מגרמנית: צ' ארד), תל אביב: זמורה-ביתן, 1992, עמ' 164.

66 ב' טוכמן, המגדל הגאה: דיוקן העולם לפני מלחמת העולם הראשונה, 1890-1914 (מאנגלית: ע' שמיר), תל אביב: דביר, 1998, עמ' 423.

67 M. D. Conway, Gladstone, *The North American Review* 136 (316) (mar. 1883), p. 226

68 מצוטט אצל: F. Benítez, *Lázaro Cárdenas y la Revolución Mexicana*, tomo II, México: Fondo de Cultura Económica, 1977, p. 17

69 Pergil (לעיל הערה 6).

סטפן צווייג וברברה טוכמן מצאו שאהדת המדינאים שכתבו עליהם התבססה פחות על ההישגים הקונקרטיים שלהם ויותר על קווי אישיותם הפדגוגית הסוככת ועל ההשראה שנסכו באנשים – קווים שייעשו לאושיות הרוח והזיכרון ושיימתחו שנים ארוכות אחרי מות הגיבורים וזניחת האידאלים שהפעימו אותם בזמנו. גישות נאו-ליברליות חריפות החל בשנות השמונים של המאה העשרים; סיום הרפורמה האגררית ב-1992; הסרת ההגנות על הייצור החקלאי והתעשייתי המקומי בגין הסכם הסחר עם ארצות הברית וקנדה (NAFTA) ופרוץ המרד הספטיסטי האינדיאני במחוז צ'יאפס בינואר 1994; והפיכת מקסיקו למרכז גידול ושינוע של סמים מקולומביה לארצות הברית ופרוץ מלחמת קרטלים חסרת תקדים שגבתה עד כה כ-50,000 קורבנות בנפש והרסה עד היסוד את תשתיות המשילות באזורים רבים ברפובליקה⁷⁰ – כל אלו השכיחו את המעשה הקרדניסטי, אך הותירו בזיכרון את הקרדניזם כסוג של שליחות פדגוגית של אדם שראה את עצמו איש ההיסטוריה. עושה היסטוריה, בונה מדינה וחברת מופת חדשה, שהאמין שכך הוא צריך לעשות.

gineitan@post.tau.ac.il

D. Maung, Mexican Drug Trafficking, *The New York Times*, Oct. 9, 2012 70

